

Významné a menej známe historické záhrady a parky Nitrianskeho kraja

R. Kubišta, J. Supuka: The Important and Less Known Historical Parks and Gardens in the Nitra Region. Život. Prostr., Vol. 39, No. 3, p. 138 – 142, 2005.

The region of Nitra is interesting for one special point; there is a manor house with historical park almost in every village. In the past, every village had its owner who lived in a castle or manor house, till these days we can still find such structures in at least a half of villages in Nitra region. In comparison with Western Europe, the condition of historical parks and gardens in Central Europe is widely neglected. But that is the reason why they constitute a potential source of the regional development.

All historical park objects can be characterized pursuing the adapted categorisation by already traditional scale degrees A1, A2, A3, B and C. The three most valuable manor houses and castles in Nitra region are: *Horné Lefantovce – Liečebný ústav, Topolčianky* and in *Vieska nad Žitavou – Arborétum Mlyňany*. There are 26 historical park objects in the A3 category: *Čičov, Komárno – Nová Stráž, Bohunice, Horné Semerovce, Pečenice, Plášťovce, Želiezovce, Žemberovce, Báb, Horné Lefantovce – Hunting seat with park, Mojmírovce, Nitra (castle), Nová Ves nad Žitavou, Tajná, Žitavce, Belá, Palárikovo, Močenok, Koniarovce, Krušovce, Kuzmice – Vítkovce, Nitrianska Streda, Tesáre – Kokošová, Tovarníky, Beladice – Beladice and in Beladice – Pustý Chotár* classified under the degree A2. There is no park in the A1 category in Nitra region, all other parks are listed under the categories B and C.

Nitriansky kraj možno geograficky definovať ako alúvium rieky Nitra, historicky ako Nitriansku župu, ktorá však nezahrňala súčasné územie. V porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska je jedným z najbohatších z hľadiska lokalizácie historických parkov a záhrad. Presnejšie parkov, pretože počet záhrad je limitovaný, ide približne o 150 lokalít s viac či menej zachovanými historickými parkovými objektmi. Sú to významné prvky kultúrneho dedičstva národa, aj keď ich súčasný stav túto skutočnosť nepotvrďuje, a to aj napriek tomu, že Slovenská republika je signatárom Florentskej charty. Florentská charta ako doplnok Benátskej charty definuje zásady starostlivosti a údržby objektov záhradného umenia. Legislatívna ochrana historických parkov v Slovenskej republike vychádza z dvoch právnych noriem, zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu a zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, čo sa do istej miery prejavuje ako nevýhodné.

Historické záhrady a parky predstavujú špecifickú formu upravovanej plochy na základe vopred stanovenej kompozície. V porovnaní s novodobými areálmi je táto forma odlišná v historickom aspekte. Historické záhrady a parky sa budovali na základe dobovej kompo-

zície, prípadne boli ovplyvnené vrstvami mladších umeleckých štýlov. Spoločná je však zásadná charakteristika – predstavujú vrcholnú formu záhradného umenia.

Skutočnosť, že práve Nitriansky kraj je taký bohatý na historické parky a záhrady, má viacero príčin. Po tureckej anexii Panónskej nížiny sa práve táto časť historického Uhorska stala na takmer dvesto rokov útočiskom aj jeho šľachty. Bola to pomerne náročná doba, obzvlášť nevhodná na to, aby sa šľachta prezentovala takouto formou. Všetkých ohrozovali nájazdy Osmanov. Napriek tomu, práve v tom období vznikol veľký počet šľachtických sídel. Predovšetkým v západnej časti Slovenska, i z dôvodu blízkosti miest Bratislava a Viedeň. Toto však nebol dôvod založenia všetkých historických záhrad, mnohé z nich sú oveľa mladšie, prevládajú parky a záhrady z 18. a 19. storočia. Ďalším dôvodom ich veľkého množstva je vhodnosť klimatických podmienok regiónu Ponitrie na výsadbu dendrologicky zaujímavých kompozícií záhradného umenia.

Významnosť jednotlivých historických parkových objektov závisí od stanovenia kritérií ich hodnotenia. Všeobecne platné a bežne zaužívané je vyčlenenie najväčších a najzachovanejších objektov ako najvýznam-

nejších. Z iného, možno viac odborného hľadiska, sa dá použiť ako kritérium vek, potom najvýznamnejšie sú najstaršie historické parkové objekty. Dalším kritériom môže byť čistota štýlu, pri ktorej sa cení pôvodnosť jednotlivých kompozičných prvkov. Z hľadiska biologického možno za najvýznamnejšie považovať historické parkové objekty s vyššou pestrosťou použitého sortimentu rastlín.

Metodické hodnotenie parkov a ich nasledujúca kategorizácia je pomerne náročný proces práve pre komplexnosť faktorov, ktoré je potrebné zohľadniť. V minulosti sa vykonalo viacero kategorizácií historických parkových objektov (Benčať, Tomaško, 1965; Tomaško, Supuka, 2003). Skutočnosť, že boli do nej zahrnuté len niektoré historické parky a záhrady, vyjadruje vlastne mieru významnosti zaradených parkových objektov. Hodnotenia zohľadňovali architektonické, vedecké, historické a spoločenské kritériá zo širšieho hľadiska a zahŕňali iba najznámejšie objekty z územia Slovenska. Posledné hodnotenie aplikované v Nitrianskom, a čiastočne i v Trenčianskom kraji, zahŕňa takmer všetky, i nepatrné historické parkové objekty (Kubišta, 2005).

Na pochopenie komplexnosti tohto kultúrneho fenoménu je nevyhnutné podrobnejšie hodnotenie aj so špecifikáciou hodnotiacich metód. K posúdeniu významnosti jednotlivých historických parkových objektov treba najskôr všetky poznať, až potom ich možno zhodnotiť podľa prijatých kritérií a zaradiť do príslušných kategórií. Metódy hodnotenia a kategorizácie musia obsahovať čo najširšie spektrum faktorov a zahŕňať takmer všetky historické parky a záhrady Nitrianskeho kraja, aj tie menej významné. Kategorizácia musí byť spracovaná tak, aby poskytovala priestor na prípadné preradenie jednotlivých objektov do vyššej kategórie. Tieto kritériá sú uplatnené v *Štruktúralno-hodnotovej kategorizácii historických parkových objektov* (Kubišta, 2005) ako i v *Základnom analytickom hodnotení historických parkových objektov* (Kubišta, 2005). Vychádzajú z predchádzajúcich hodnotení a kategorizácií, prešli však miernou úpravou a špecifikáciou sledovaných vlastností.

Jednotlivé historické parkové objekty boli zaradené do nasledujúcich kategórií:

A1 – historické parkové objekty európskeho až svetového významu, v plnohodnotnej a historicky vernej podobe, mimoriadne cenné a jedinečné, s vysokou mierou údržby, zaradené, alebo s predpokladom zaradenia medzi pamiatky svetového dedičstva,

A2 – historické parkové objekty štátneho až stredo-
európskeho významu, vo viac-menej plnohodnotnej

Ruina kaštieľa v Alekšinciach. Foto: R. Kubišta

a historicky vernej podobe, celospoločensky hodnotené, s dobrou údržbou, bez výrazných nedostatkov,

A3 – historické parkové objekty regionálneho významu, v hodnotnej a len mierne pozmenenej historickej podobe, s dostacujúcou údržbou, s menšími nedostatkami,

B – historické parkové objekty lokálneho významu, menej hodnotné, s čiastočne zmenenou historickou podobou, so zbežnou údržbou, s väčšími nedostatkami,

C – historické parkové objekty deštruované, s absentujúcimi významnými prvkami, zanedbané, bez údržby, so stále existujúcou možnosťou rekonštrukcie.

Na základe tejto kategorizácie sú najvýznamnejšie objekty zaradené do kategórií A1 a A2. Otázna je miera prístnosti hodnotiacich kritérií, keďže v celom Nitrianskom kraji sa nenachádza ani jeden historický parkový objekt v kategórii A1, a v kategórii A2 sú zaradené len tri: *Kaštieľ a park v Horných Lefantovciach – Liečebný ústav*, *Kaštieľ a park v Topolčiankach* a *Kaštieľ a park vo Vieske nad Žitavou – Arborétum Mlyňany*. Na druhej strane, je tu dostatok priestoru na ich preradenie do vyššej kategórie po relevantnom zlepšení ich stavu.

Významná je aj kategória A3, do ktorej sa dostali historické parky väčšinou v dôsledku zanedbania, napriek tomu sú to objekty s veľkou perspektívou i potrebou zachovania ako kvalitatívne vyššia forma kultúrneho dedičstva. Podľa posledného prieskumu patrí do tejto kategórie 26 objektov v siedmich okresoch Nitrianskeho kraja. Sú to kaštieľ a parky v *Čičove*, *Komárne – Novej Stráži*, v *Bohuniciach*, *Horných Semerovciach*, *Pečeniciach*, *Plášťovciach*, *Želiezovciach*, *Žemberovciach*, *Bábe*, *Horných Lefantovciach – Lovecký kaštieľ a park*,

Horné Lefantovce: hore – pohľad na kaštieľ, dolu – nepravidelný parter pred kaštieľom. Foto: R. Kubišta

v Mojmírovciach, Nitre (hrad), Novej Vsi nad Žitavou, Tajnej, Žitavciach, Belej, Palárikove, Močenku, Koniarovciach, Krušovciach, Kuzmiciach-Vítkovciach, Nitrianskej Strede, Tesároch-Kokošovej, Tovarníkoch, Beladiciach a Beladiciach-Pustom Chotári.

Ostatné parkové objekty Nitrianskeho kraja sú zaradené do kategórií B a C, aj napriek tomu, že významnosť parkov ovplyvňuje aj potenciál ich využitia v súčasnosti s podmienkou zachovania historickej a kultúrnej hodnoty. Práve pri objektoch v týchto kategóriách možno uvažovať o vyššej miere adaptácie na súčasné potreby, ich

zachovanie je však stále aktuálne. Ťažko pripustiť, že sú menej významné, pretože každý z nich je potenciálnym zdrojom regionálneho rozvoja, či už ako centrum, alebo prídavný prvok. Možno však pripustiť menej dogmatické uchovávanie ich hodnoty, miernejšie pravidlá rekonštrukcie i náročnosti na historickú vernosť a čistotu. Hranicu medzi pseudohistorizujúcim štýlom a skutočnou historickou hodnotou napriek tomu neslobodno prekročiť.

Charakteristika vybraných parkových objektov

• **Horné Lefantovce I. Velký kaštieľ.** Pôvodne to bol kláštor paulínov z r. 1369, po zrušení rehole cisárom Jozefom II. a vyhorení ho r. 1894 opravil gróf Leopold Edelsheim-Gyulai. Staviteľom bol Jozef Hubert, autor prestavby Bojnického zámku. Honosný kaštieľ slúžil ako letné sídlo rodiny až do r. 1945. Po 2. svetovej vojne budovu kaštieľa adaptovali na Liečebný ústav TBC, ktorý tu pod rôznymi názvami sídli dodnes. Kapacitne ho rozšírili novodobými prístavbami. Klimaticky mimoriadne príjemné miesto je vhodné na liečbu pľúcnych ochorení, kaštieľ i ostatné pavilóny sú však už opotrebované.

Park pri kaštieli patrí k najhodnotnejším historickým záhradným objektom Nitrianskeho kraja, je to ukážkový príklad kompozície priehľadov a pohľadov. Monumentálna je pozícia budovy kaštieľa s terasovitými úpravami postranného parteru a kostolom včleneným do telesa kaštieľa. Zo sadovníckeho hľadiska je zaujímavé použitie veľkého množstva ihličnanov v priestore listnatého lesa, do ktorého je v súčasnosti už liečebný park osadený. Prírodno-krajinársky štýl parku dopĺňa pravidelný parter pred kaštieľom

a pravidelné záhony na bočnej južnej terase.

Objekt je veľmi cenný pre jeho polohu v lesnom prostredí, kompozičnú i sociálnu hodnotu. Práve tá však do istej miery kolидуje s historickou hodnotou kaštieľa. Umiestnenie liečebného ústavu do historickej budovy vždy spôsobí určitú ujmu. Adaptáciu na zdravotnícke účely a rozširovanie prístavbami len ťažko zosúladiť s ochranou historického kultúrneho dedičstva.

• **Topoľčianky.** História kaštieľa siaha až do 13. storočia. Na mieste dnešného nádvorja stál opevnený gotický

hrad, ktorý v 15. storočí prestavbou a rozšírením získal renesančnú podobu. Po vymretí rodu Topoľčianskocov r. 1610 sa na tomto panstve vystriedalo viacero majiteľov, ktorí prispeli novým opevnením kaštieľa, prebudovaním arkád a pristavením kaplnky. Začiatkom 19. storočia ho získal Jozef Keglevich, ktorý nahradil južné krídlo reprezentačnou klasicistickou novostavbou, a tak kaštieľ získal súčasnú podobu. Po r. 1890 prešiel do vlastníctva Habsburgovcov, ktorí ho využívali ako letné sídlo, r. 1918 objekt pripadol štátu a stal sa letným sídlom prezidenta prvej Československej republiky. Počas obdobia socializmu topoľčiansky kaštieľ slúžil ako rekreačné stredisko ROH, a aj po revolúcii si zachoval rekreačnú funkciu. Do komplexu kaštieľa patrí okrem rozsiahleho prírodno-krajinárskeho parku aj poľovnícky zámoček, zvernica, v súčasnosti už samostatný Národný žrebčín, romantická ruína, bazény, fontány, oranžéria, sochárska výzdoba, ale aj knižnica, či už neexistujúca kolkáreň.

Rozsiahly park (cez 40 ha) plynulo prechádza do lesných porastov bývalej zvernice. Je ukázkovým príkladom zachovaného prírodno-krajinárskeho slohu so všetkými charakteristickými prvkami a kompozíciou. Pravidelné nádvorie je pozostatkom predchádzajúcich slohov, nadväzuje na renesančnú podobu troch krídel kaštieľa, štvrté, klasicistické krídlo patrí k nepravidelnému parku. Parter pred kaštieľom je vybudovaný ako priehľad od vstupnej brány parkového areálu z výraznej mostom ponad miestny potok. Prístupová cesta s alejou vedie k bočnému vstupu do kaštieľa a k ostatným parkovým objektom, napravo je žrebčín. Parter na západnej strane kaštieľa je ohraničený oranžériou, doplnenou funkcionalistickou kotolňou. Západnú hranicu parku tvorí spomínaný potok, ktorý asi uprostred vstupuje do jeho kompozície doplnenej mostíkmi a umelou ruinou. Významným prvkom je aleja z naštepovaných červených bukov lesných (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), miestami je však už prerušená vypadanými jedincami. Je to jedna z najhodnotnejších alejí v Nitrianskom kraji. Severný parter plynulo pokračuje ďalšími lúkami a priehľadmi do zadných častí parku. Sortiment vysadených drevín je veľmi hodnotný, okrem bežne používaných tu rastie i červený previslý buk lesný (*Fagus sylvatica* 'Purpurea Pendula'), ginko dvojaločné (*Ginkgo biloba*), sekvojovec mamutí (*Sequoiadendron giganteum*),

Hore: Nepravidelný parter za kaštieľom v Topoľčiankach. Dolu: Šarkan – vstupná brána do parkového areálu. Foto: R. Kubišta

či celá zbierka ázijských javorov. Zdravotný stav drevín je dobrý, podobne ako mikroklimatické podmienky prostredia.

Parkový objekt patrí k najhodnotnejším v Nitrianskom kraji, je významný kompletnosťou kompozičných prvkov, zachovanosťou romantického prírodno-krajinárskeho slohu, ale v našich podmienkach je cenná aj dobrá údržba. Nie je to vzorová situácia, napriek tomu jedna z najlepších. Hodnotu parku však možno ešte zvýšiť rekonštrukciou nefunkčných vodných bazénov, zlepšením kvality trávnych porastov, úpravou oplotenia parku a vyššou mierou údržby. Po komplexnej rekonštrukcii,

ktorá sa práve realizuje, očistení od „novodobých úprav“ v blízkosti loveckého zámočka a hospodárskych budov, prípadne po vykonaní niektorých ďalších úprav, bude možné zaradiť tento historický parkový objekt do kategórie A1. Diverzita zastúpených architektonických riešení oprávňuje podať návrh na jeho zaradenie do Zoznamu svetového dedičstva historickej zelene (ICOMOS-IFLA).

- **Arborétum Mlyňany.** Klasicistický kaštieľ s gotizujúcou vežou dal r. 1895 postaviť posledný majiteľ panstva Štefan Ambrózy-Migazzi. Mlynianske panstvo vyzénil a rozšíril ho o pozemky v katastri susednej obce Vieska nad Žitavou.

Veľmi hodnotný park s vyše 2 000 taxónami drevín založili na mieste dubovo-hrabového lesíka vo svaovitom teréne so zámerom pestovať čo najväčší sortiment vřdzyzelených drevín a dokázať ich životaschopnosť aj v stredoeurópskych podmienkach. Parkový objekt je komponovaný v prírodno-krajinárskom štýle s drobnými pravidelnými úpravami na terasách pri kaštieli. Pozoruhodné sú výhľady do krajiny, ako aj spätné dominantné postavenie kaštieľa a parku v krajine. Priehľady a zaujímavé voľné priestranstvá, vodné prvky, romantické čínske pavilóny, vyhlídky, a dokonca novodobé prvky – akýsi americký ranč – sú charakteristickým znakom romantického slohu. Arborétum je členené na základe geografického princípu, ktorý umožňuje prechádzky regiónmi takmer celej severnej pologule s porovnateľnými klimatickými podmienkami ako má mierne pásmo v strednej Európe. Ku kaštieli priliehajúca stará časť parku má viac romantických prvkov. Nesúrodosť materiálov použitých na budovanie siete chodníkov a možno novodobá prefabrikovaná sochárska výzdoba patria k nevyváženým prvkom inak jedinečného diela záhradného umenia.

Objekt je mimoriadne dendrologicky a historicky bohatý, živý a udržiavaný a patrí k najzaujímavejším parkom svojho druhu v rámci strednej Európy. V súčasnosti je v správe Slovenskej akadémie vied.

- **Koniarovce.** Menšia kúria na brehu rieky Nitra s mimoriadne zachovaným parkom je v súčasnosti opäť v súkromnom vlastníctve a je vo veľmi dobrom stave. Z pôvodne väčšej rozlohy parku časť ukrojila výstavba školy v jeho východnej časti. Po reštitúcii sa majiteľka so školou majetkovo vysporiadala pozoruhodným spôsobom – pozemok jej darovala.

Kompozične sa malý park člení na tri časti: na východné priečelie kúrie priamo nadväzujúci hodnotný pravidelný parter, na prírodno-krajinársku časť severovýchodne od obytnej budovy a na hospodársku časť severozápadne od kúrie. Všetky sú výborne udržiavané, možno mierne ovplyvnené novodobými prvkami. Dendrologicky je park pomerne pestrý, porasty ťažia

z blízkosti rieky a dobrej starostlivosti. Je to nasledoviahodný príklad existencie historického parkového objektu, ktorý aj napriek malej rozlohe dosahuje výborné hodnotenie, čím sa radí do pomerne vysokej kategórie.

- **Tesáre-Kokošová.** Na mieste staršieho kaštieľa postavila r. 1895 rodina Lénártovcov novú jednopodlažnú budovu, čiastočne podpivničenú. Pivnica vystupuje zo svahu na úroveň okolitého terénu. Starobylo a jednoducho pôsobiaci zachovaný kaštieľ stojí osamotene na okraji obce. Hospodárske stavby sa zachovali len čiastočne, nadväzujú na sady a menší lesný porast. Súčasťou komplexu je aj kostol za cestou severne od parku.

Tento historický parkový objekt je mimoriadne hodnotný vďaka prírodno-krajinárskemu stvárneniu, zachovanej kompozícii, dobrej kondícii a zdravotnému stavu porastov, ale predovšetkým pre jeho dendrologické zloženie. Málokde možno vidieť také mohutné jedince javora horského (*Acer pseudoplatanus* 'Nizetii'), gaštana jedlého (*Castanea sativa*), buka lesného (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia'), cyprušteka Lawsonovho (*Chamaecyparis lawsoniana*) či sekvojovca mamutieho (*Sequoiadendron giganteum*). Pozostatok pravidelného parteru sa nachádza severne od kaštieľa. Vo vysoko hodnotenom objekte však možno nájsť i viaceré nevhodné novodobé prvky, ako je brána či oplotenie. Predpokladané využitie ako súkromného sídla nie je v rozpore s Florentskou chartou, park by však mal zostať prístupný verejnosti.

Literatúra

- Benčať, F.: Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku a rajonizácia ich pestovania. Bratislava : Veda, 1982, 456 + 237 s.
- Benčať F., Tomaško, I.: Parkové a dendrologické objekty Západoslovenského kraja. Bratislava : Šport, 1965, 120 s.
- Kubišta, R.: Hodnotenie a kategorizácia historických parkov Slovenska s dôrazom na región Ponitria Dizertačná práca. Nitra, 2005, 141 + 19 s.
- Steinhübel, G.: Slovenské parky a záhrady. Martin : Osveta, 1990 144 s.
- Tomaško, I.: Historické parky a záhrady na Slovensku. Bratislava : Veda, 2001, 160 s.
- Tomaško, I., Supuka, J.: Obnova historickej zelene. Nitra : VES SPU, 2003, 76 s.

Ing. Richard Kubišta, richard.kubista@uniag.sk

Prof. Ing. Ján Supuka, DrSc., jan.supuka@uniag.sk

Katedra záhradnej a krajinnej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity, Tulipánová 7 949 01 Nitra